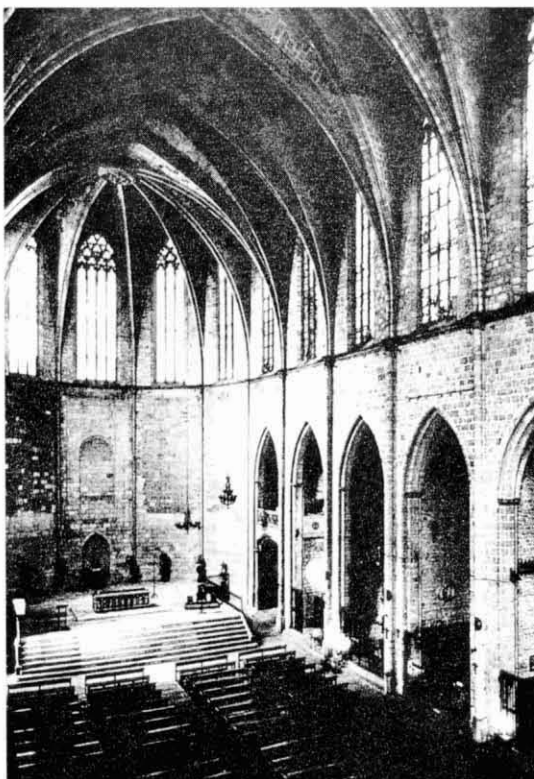

L'arquitectura gòtica del nord i la seva adaptació meridional

Jordi Oliveras i Samitier

La relació entre l'arquitectura catalana, la del sud de França i la del Nord, és un dels temes cabdals en l'estudi del gòtic, ja que serveix per a la definició acurada de les peculiaritats d'aquest estil. Els estudis de Josep Puig i Cadafalch i de Pierre Lavedan van marcar una línia d'investigació que proposo revisar en el present escrit. Intentaré matisar en què consisteix la transformació –adaptació a la qual es refereix Puig–, fins a quin punt es pot parlar d'importació, quina és la contribució de l'arquitectura gòtica del sud, i quines són les característiques de l'arquitectura gòtica catalana.

Josep Puig i Cadafalch, que fou un gran expert de l'arquitectura del romànic, va publicar al 1921 un estudi titulat: "El Problema de la Transformació de la Catedral del Nord importada a Catalunya: Contribució a l'Estudi de l'Arquitectura Gòtica Meridional". Segons Puig i Cadafalch hi havia dues grans tendències, dos grans corrents dintre del gòtic a Catalunya: la nòrdica i la llenguadociana. La primera: la del nord arribava a Catalunya directament, travessava impetuosament la França del migdia i es transformava una vegada traspassats els Pirineus, en perdre la seva força i adaptant-se. La segona: la llenguadociana tenia un pla adaptat a la tradició romànica de la terra i, per tant, fàcil de construir. Puig i Cadafalch deia que representava la influència de la França meridional, i

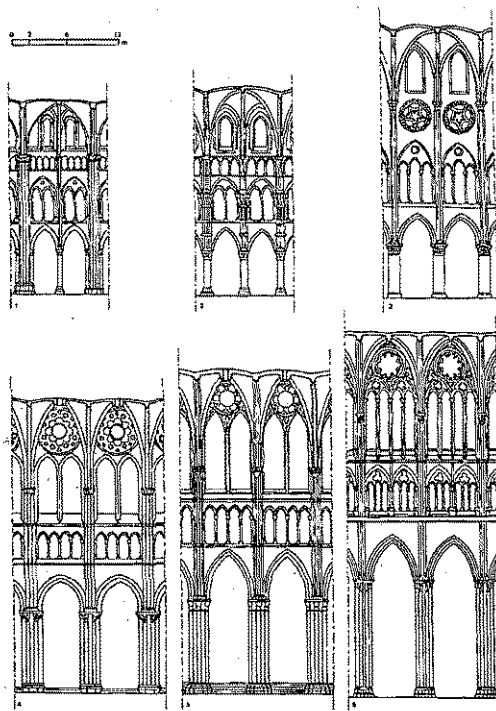
Nostra Senyora del Pi de Barcelona.

que estava engendrada per la reacció de les tradicions romàniques del país sobre la importació de l'arquitectura gòtica del nord.

Pocs anys després de publicar Puig i Cadafalch aquest estudi, Pierre Lavedan va publicar l'obra *L'Arquitectura Religiosa a Catalunya, València i Mallorca*. Per a ell, no es podia parlar del gòtic català com una traducció o importació directa de l'arquitectura

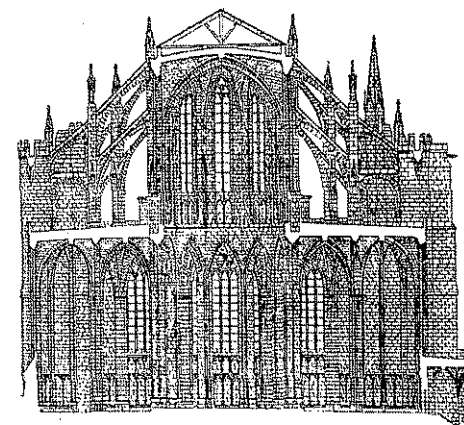
francesa a Catalunya. No n'hi ha prou de veure la catedral de Barcelona com una continuació de la catedral de Narbona. Però, sobretot, no es pot dir com en moltes històries de l'arquitectura, que el gòtic català és un capítol més del gòtic francès amb un vessant més meridional.

Avui es pot sostenir que el corrent anomenat llenguadocià no arriba a Catalunya, sinó que en realitat l'arqui-

L'articulació del mur
en el gòtic clàssic francès:

1. Noyon
2. Laon
3. París
4. Chartres
5. Reims
6. Amiens

Catedral de Narbona, secció.

itectura del sud o Llenguadoc, com la de Catalunya, és en bona part fruit de la trobada entre l'arquitectura autòctona i l'arquitectura dels ordes religiosos que vénen pel Mediterrani, que es produeix primer a Mallorca i s'estén al mateix temps a Catalunya i al Llenguadoc.

S'ha de tenir en compte que Catalunya al s. X —durant el romànic— començava a ser un regne independent, i al s. XIV —en moment màxim de l'arquitectura gòtica— era un petit imperi dintre del Mediterrani. Per altre costat, si bé fins al s. XII les noves terres catalanes pertanyien en temes eclesiàstics a la seu metropolitana de Narbona, a partir del 1118 hi havia un arquebisbat propi a Tarragona. Aquestes dues dades d'emancipació fan notar que també en d'altres aspectes, com ara l'arquitectura, és possible parlar d'una certa idiosincràsia, d'unes característiques pròpies. Per aquest motiu, Lavedan prefereix parlar de gòtic català i no de gòtic meridional per aquell que es produeix a un costat i a l'altre dels Pirineus, accentuant així el caràcter més propi i no tant depenent del Nord. L'arquitectura del gòtic català, com l'arquitectura de qualsevol lloc, en qualsevol moment és pro-

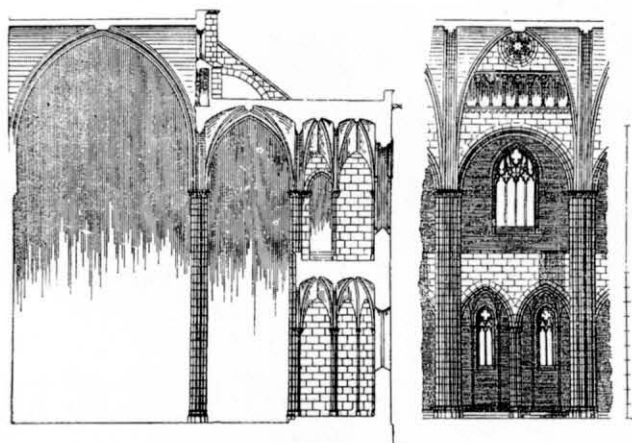
ducte de les tradicions pròpies i de les influències exteriors, i el que es tracta és de veure quines són les diferències amb d'altres arquitectures gòtiques, quines són les característiques pròpies, quins són els empelts que hi ha, ja que a Catalunya, en aquesta època, hi ha l'arquitectura tradicional, formada per les maneres de construcció més esteses, i també perquè hi ha altres influències diferents que vénen del Nord, com són les que venen del Mediterrani, molt potents.

Tipològicament, se sol simplificar l'estudi de l'arquitectura del gòtic religiós, examinant les plantes de les catedrals i esglésies i establint-ne dos grans tipus: el primer format per les esglésies de tres naus amb una girola que rodeja l'absis i amb capelles dintre d'aquest absis. És més propi de les grans esglésies i de les catedrals. El segon tipus estaria format per les esglésies amb una sola nau, acompanyada d'un absis poligonal i amb capelles a l'interior de cada contrafort. Efectivament, les principals catedrals i altres esglésies corresponen a un dels dos grans tipus d'arquitectura. Però si examinem cada cas, trobem una major riquesa de desviacions: catedrals com la de Girona, que té els dos tipus, i

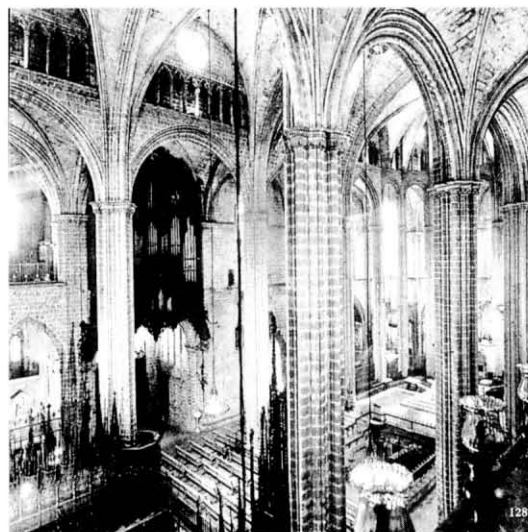
casos alternatius mixtes molt interessants, com la Seu de Manresa.

Proposo que fem memòria del que significa el gòtic de l'Île de França, el gòtic més original, per a continuació veure quins són els trets diferencials respecte del gòtic català. La diferència principal entre la secció d'una catedral del gòtic clàssic francès i una de les catalanes s'estableix en la coberta. Efectivament, el nord necessita treure les aigües aviat fora de la teulada, i això no hi ha millor forma de fer-ho que a través d'una forta inclinació. A part de la coberta de la nau principal, la coberta de la nau lateral, amb estructura de fusta, requereix un pendent important; aquest pendent permet ubicar a l'interior de la nau una galeria anomenada trifori, en la qual apareixen finestres que donen a l'interior. Aquest trifori o galeria correguda queda situada entre l'arcada inferior i el clarestori o finestral superior. Doncs bé, quan aquesta arquitectura arriba a les terres on plou menys i on no és necessari fer la teulada tan inclinada, el trifori perd la lògica constructiva que l'ha originat i queda com un element superficial o un simple ornament.

Una altra diferència important rau en la manera com en el gòtic francès es contraresten les empentes de la nau principal. La diferència d'alçada entre la nau principal i les naus laterals fa que s'hagi de contrarestar l'empenta de les voltes principals mitjançant ele-

Catedral de Barcelona: secció parcial i alçat d'un tram.

Catedral de Barcelona.

ments exteriors com els arcbotants o arcs boterells. És a dir, aquests arcs —de vegades un de sol, de vegades dos sobreposats o un grup d'arcs— han de portar les empentes de la volta cap a l'exterior, per sobre de les naus laterals cap als contraforts: masses pesades ancorades que apuntalen, així, l'empenta de les voltes. Els francesos troben que aquests contraforts es poden combinar de forma ornamentalment brillant i acabar mitjançant els pinacles, ajudant a fer del conjunt de contraforts i arcs botants, un motiu important de la imatge exterior de totes les catedrals clàssiques. D'uns elements nascuts de la raó tècnica s'esdevé un motiu de la bellesa d'aquestes catedrals.

L'evolució de les principals catedrals de l'Île de França, pel que respecte a l'articulació dels murs laterals, pot ser mostrada si comparem els alçats d'un tram de l'interior. Entre Noyon, Laon, París, Chartres, Reims i la més majestuosa per les seves proporcions, Amiens, existeix una evolució en la relació que hi ha d'alçades i amplades de cada un dels trams de la nau principal. El tamany i les proporcions són diferents. Si observem el tipus de voltes, les primeres catedrals d'aquesta època clàssica tenen una volta sexpartita, mentre que les darreres la tenen quadripartita, cosa que fa correspondre una volta per cada tram.

Una altra diferència en l'evolució la podem veure en l'alleugeriment del

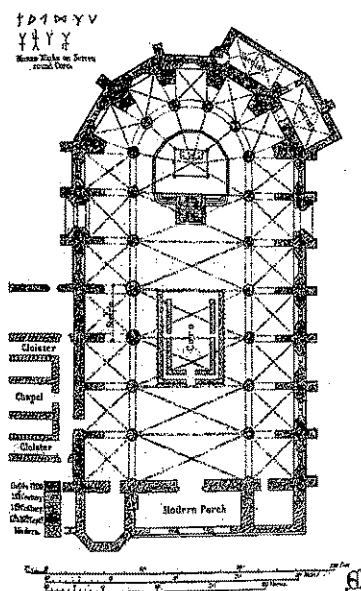
mur. El trifori buidava el mur i a sobre d'ell, el clerestori de llancetes i rosassa que agafa tot el pany de paret, de tal manera que la lleugeresa de parets es cada vegada més gran, fins al punt que en les últimes catedrals del període clàssic s'insinua la continuació cap al període del gòtic radiant, del gòtic lleuger, format per l'esquelet de pedra i farcit de vitralls. A Chartres i a Amiens comença aquesta evolució constructiva que transforma l'espai interior amb l'entrada de llum a la nau principal, en gran quantitat i de forma directa des de l'exterior. La diferència respecte les primeres catedrals és notable. Començarà així l'època del gòtic radiant, més lluminós, que s'imposa a partir del 1250 als principals tallers de França i s'estén a l'estranger. Ens interessa esmentar la sèrie de catedrals del centre i del Midi: Clermont-Ferrand (començada el 1248), la de Limoges (començada el 1273), el cor de Narbona (començada el 1272), el cor de Tolosa (començada el 1275), i Rodez (començada el 1277), en les quals va intervenir l'arquitecte reial Jean Deschamps, perquè son la línia d'influència que després podem seguir entre Narbona i Girona per la intervenció en ambdues de Jacques de Fauran, així com entre Narbona i Barcelona per les similituds en la formació de l'absis.

A Catalunya es mostra en els exteriors els recursos estructurals diferents del sistema esglaonat de cobertes i l'ús

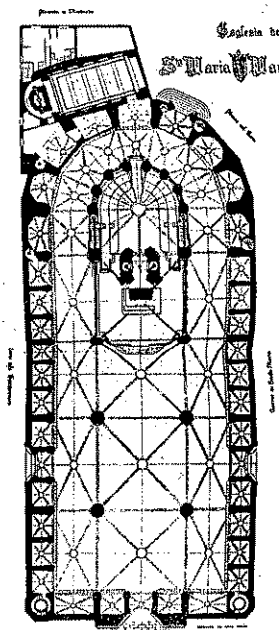
d'arcbotants francès. La forma exterior es deixa a l'arbitri de la solució estructural, en general encomanada exclusivament als murs perpendiculars que fan de contrafort de les voltes. Els arcbotants i pinacles són més aviat escassos i, en canvi, els contraforts agafen tota l'alçada. Per això, l'aspecte exterior de les grans catedrals franceses és molt diferent de la sobrietat despullada del gòtic català, sobrietat deguda no tant per motius econòmics, sinó per motius pràctics: sense necessitat de teulades fortament inclinades per menys pluja, ni de tanta entrada de llum per tenir més assolellament, no hi ha tanta diferència d'altura entre naus, i quan hi ha una nau única, les finestres a l'exterior no ocupen la totalitat del mur.

Un altre punt essencial de diferència, serà l'amplada de les naus. Les catedrals clàssiques franceses tenen fins a 40 metres d'alçada (com en el cas d'Amiens), però en canvi tenen de l'ordre de 12, 13, 14 metres màxim d'amplada. Això dóna la típica proporció esvelta de la catedral francesa, que després, amb les naus laterals i gràcies sobretot a la llum des de l'interior, semblen tenir més amplitud. Però si ho miréssim sense els grans finestrals les veuríem realment estretes.

El cas de la catedral de Narbona, a mig camí entre el gòtic del Nord i el gòtic català, mostra una disposició de les naus similar a una catedral del Nord, però en els seus murs prime-

Planta de la Seu de Manresa.

Planta de Santa Maria del Mar.

trals, on els contraforts entren cap a dintre i en la capçalera on giren per formar l'absis, deixen espai per a les capelles laterals, com és característic. A Narbona les cobertes són ja enllosades planes, per sobre de les quals, a les façanes laterals, s'ha de formar un sòcol per encabir-hi el trifori que des de l'interior queda ajuntat amb les finestres. També això passa en la part de tres naus de Girona, on per crear-se la galeria es fa necessari eixamplar el gruix del doble mur per sobre dels arcs formers de les naus laterals i per sota dels finestrals. A Barcelona, el trifori necessita un doble mur situat molt amunt, en un espai just, entre la coberta de les naus laterals i els òculs de la nau principal. Per tant, és un element adaptat que resulta un tant exòtic. Podríem dir, doncs, que aquestes adaptacions, que de forma simptomàtica es poden apreciar en el trifori i en la dimensió i situació de les finestres, són degudes al canvi de pluviometria i d'asolellament.

Examinem ara l'altra línia d'influència. Tal com s'ha dit anteriorment, a Catalunya, a part de la que ve del Nord, existeix una altra influència molt important, que es la de les construccions dels ordes mendicants, dominics i franciscans, que construei-

xen els primers exemples cap al 1220. Aquesta influència contraresta la que ve del Nord, fent-la adaptar vers un sentit més pràctic i econòmic. Un d'aquests ordes és la dels franciscans que des d'Assís exporten el seu model d'església a Mallorca, Catalunya, i tot el sud de França. El tipus d'església d'aquest orde es fonamenta en una idea molt elemental: construir segons la tècnica de murs i estructura de coberta amb arcs diafragma. Arcs que es van repetint al llarg de l'església i cobrint després mitjançant un embigat de fusta, el qual, a vegades i en el transcurs del temps, és substituït per unes voltes de creuaria.

Un altre orde religiós important són els dominics. El seu tipus d'església, l'origen del qual ja era al lloc, però que ells milloren, consisteix a construir naus úniques i situar capelles entremig dels contraforts. Necessiten capelles i altars als laterals, unitat d'espai per a la congregació de fidels atenent la predicació, i situen l'església i convent a dins les ciutats, motiu pel qual el tipus elegit resulta d'una gran eficàcia. El perímetre de l'església apareix com una paret buidada per situar-hi les capelles, sobre les quals hi ha les finestres. Això trobarà a l'arribada a casa nostra un sistema de construcció

idoni: és el sistema dels arcs diafragma que es recolzen sobre les parets, però que permeten al mateix temps que aquestes es puguin buidar. És un sistema molt arrelat en el sentit que és una construcció habitual en d'altres construccions rurals i civils. I és un tipus de construcció que no ve del Nord, i que és també usat pels sarraïns.

Es considera que l'església del convent de Santa Caterina a Barcelona, acabada vers el 1268, seria una de les construccions modeliques. Hi trobem un tipus d'església que després es repetirà moltes vegades. Aquest tipus és d'una sola nau, amb capelles laterals unides mitjançant una porta o un pas entre contraforts. Sovint les capelles estan unides per una obertura en els contraforts, que permet el pas sense interrompre l'activitat de la nau principal.

Aquest és el tipus de planta de nau única amb absis poligonal i capelles situades entremig dels contraforts. El mur, tant de l'absis com dels laterals de l'església, així com la volta, s'aguanta gràcies als contraforts perpendiculars. Ho podem veure en moltes esglésies, per exemple, d'una forma ben conservada al monestir de Pedralbes, on des de l'interior, les capelles dels laterals són com concavitats aprofitables entre els contraforts, mentre que, a la part superior, s'hi deixen les finestres que il·luminen directament la nau principal.

Així eren moltes esglésies com ara la del Carme de Manresa. Primer eren construccions amb arcs diafragmes amb bigues de fusta, que després es devien substituir per un sistema de voltes de pedra. Així és la majoria de les esglésies gòtiques del nostre país. Un cas notori pel seu tamany, és l'església del Pi de Barcelona. Les naus úniques sense naus laterals representen una altra manera d'entendre l'espai entre el presbiteri i la comunitat de fidels, sense pilars entre ells.

Les dues influències: la del nord i la que Puig anomenava Llenguadociana, però que veiem que es genera un fort component degut a l'expansió dels ordes mendicants, es sobreposen de forma mútua, tant pel que fa als resultats de síntesi que produeixen com per la seva expansió geogràfica.

Així, el sistema de nau única va produir al Languedoc tres catedrals: Saint Bertand de Comminges (1304), Perpinyà (1324) i Albi (començada el 1282), així com d'altres esglésies parroquials, com les de Tolosa (Nôtre Dame du Taur i Nôtre Dame de la Dalbade), i es va utilitzar a les bastides i noves poblacions.

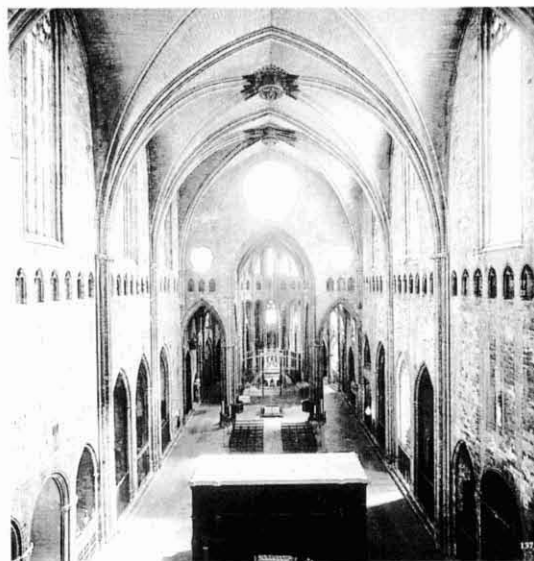
Els problemes d'adaptació es feien més complexos quan es tractava de construir les grans catedrals. La primera vegada que això va succeir va ser a la catedral de Barcelona. Té un sistema que vol unir els avantatges de l'espai únic que tenen aquestes esglésies dels ordres religiosos amb una certa complexitat de la manera francesa. Les naus laterals, d'una altura considerable, unifiquen l'espai amb la nau principal, amb la singularitat que a sobre de les capelles es pot situar una tribuna, de tal manera que el mur exterior és continu a tota alçada, sense esglaonament. Les finestres que estan en aquesta tribuna donen la llum a la nau principal d'una forma llunyana. Fer que les naus laterals a través d'aquestes tribunes tinguin una alçada igual que les naus principals és el que dóna una sensació de grandiositat de l'espai que les catedrals típiques franceses no tenen, ja que les naus laterals són la meitat de baixes que les principals.

Un altre cas simptomàtic de la diferència del gòtic català i el francès es va produir en la construcció de la catedral de Girona, començada amb tres naus: nau principal, naus laterals i capelles, mitjançant el sistema de cobertes planes. A l'hora de contrarestar les forces de la diferència d'alçades que hi ha entre naus, es crea a l'exterior de l'absis un sistema de contraforts, punxes i arcbotant molt planer. Les dues consultes, la del 1386 i la del 1416, van servir per sotmetre a consideració dels diferents mestres, que estaven construint en d'altres catedrals arreu de Catalunya i a França, com continuar les obres iniciades amb tres naus. La decisió final va significar un recolzament cap al tipus de nau única i capelles entre contraforts, i per tant representà

una ruptura envers l'adaptació del sistema francès que s'havia seguit fins aleshores. El resultat és una nau impressionant per les dimensions de les voltes, de 22,80 metres d'amplada, que superen les llums construïdes fins aleshores.

La Seu de Palma de Mallorca és una de les grans construccions de catedrals del gòtic català. Si comparem la secció de la catedral de Palma i la catedral de Reims se'ns mostra la major alçada, però també el major espai intern respecte a la nau principal i la nau lateral. A la unificació d'espai entre les naus contribueix l'esveltesa de les columnes, que en el cas de Palma és la més gran de totes les catedrals.

Entremig d'aquestes construccions

Catedral de Girona

de Barcelona, Girona i Palma existeixen els casos que volen compaginar els avantatges sense caure en incongruències degudes a l'adaptació de les influències exteriors. Són els casos més purs del gòtic català.

La Seu de Manresa, amb una sola nau, té, però, uns espais laterals entre contraforts coberts amb una sola volta la qual cosa els dóna vocació de ser naus laterals més que capelles laterals. Aquesta disposició mixta s'obté gràcies als grans arcs practicats entre els contraforts, els quals es recolzen en el costat de la nau principal sobre les columnes. És, per tant, un cas experi-

mental de síntesi entre els dos tipus generals: nau única però tres naus aparents. Un altre cas, construït dinou anys després de la Seu de Manresa, és la catedral de Tortosa, on es milloren alguns aspectes, ja que és una església de tres naus més capelles laterals, però on, en canvi, es perd en simplicitat. L'espai interior és magnífic per l'alçada de les naus laterals, però a l'espai exterior és on es nota aquesta graduació d'alçades entre naus a causa de la necessitat de construir un seguit de contraforts, arcbotants i boterells, amb sensació de masses pesades.

Un altre cas que reflecteix varies intencions és Santa Maria de Castelló d'Empúries. En els dos trams més a prop de l'absis, la diferència d'altura entre la nau central i les laterals mostra la dominació francesa, mentre que els trams restants igualen l'altura acostant-se a la idea de Santa Maria del Mar.

Berenguer de Montagut, el mateix arquitecte de Manresa, va construir, juntament amb Ramon Despuig, Santa Maria del Mar. Començada mentre l'obra de Manresa s'anava fent, la riquesa del nou barri mariner de Barcelona, la promptitud que se li dóna a l'obra i l'experiència que l'arquitecte estava adquirint a la Seu i al Carme de Manresa, i a Santpedor, li van permetre arribar al grau màxim de puresa. Efectivament, la nau és molt esvelta, construïda amb voltes completament proporcionades de planta quadrada. Les naus laterals són molt altes, cosa que implica una unitat d'espai intern. Al mateix temps, està perfectament modulada el sistema de capelles construïdes entre contraforts: tres capelles per cada tram. El gir de les capelles a l'absis és un altre punt molt ben resolt. Per tot plegat, pot considerar-se Santa Maria del Mar com el màxim exponent de l'arquitectura gòtica catalana, fruit de l'adaptació de les influències que hem vist i de la síntesi amb les tradicions establertes.

Jordi Oliveras i Samitier
Arquitecte